

اول دفتر به نام ایزد دانا

همکاران عزیز، آموزگاران گرامی

خدا را سپاس‌گزاریم که در تحقق برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی دوره‌ی ابتدایی شما معلم دل‌سوز، علاقه‌مند و تلاشگر با ما همدل و همراهید. زبان فارسی نه تنها میراث ارجمند گذشته و حافظ وحدت و رمز هویت ملی ما، که تکیه‌گاه رشد و اعتلای فرهنگ و ارزش‌های ما نیز هست. برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی بزرگ‌ترین و مهم‌ترین نقش را در این زمینه برعهده دارد. در نتیجه مادر و یاور همه‌ی دروس نیز هست؛ به عبارت دیگر، یادگیری دروس دیگر چون ریاضی، دینی، علوم، تعلیمات اجتماعی و ... بدون داشتن مهارت در زبان فارسی میسر و ممکن نیست.

در سال ۱۳۷۴ پس از نقد و تحلیل برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی توسط صاحب‌نظران، در شورای برنامه‌ریزی زبان‌آموزی، در دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی و تدوین برنامه‌ی جدید و پس از آن، نقد و بررسی کتاب‌های ابتدایی در تابستان ۱۳۷۸ در تنکابن، تألیف کتاب‌های فارسی جدید آغاز شد. کتاب‌های بخوانیم و بنویسیم پنجم ابتدایی تداوم این راه است که با هدایت و عنایت الهی و لطف و همکاری جمعی از معلمان، صاحب‌نظران، زبان‌شناسان و ادیبان فرهنگ فارسی تهیه و تدوین شده است. امیدواریم این حرکت خطیر و سترگ با همت و همراهی شما به فرجام و سرانجام بارورتر و روشن‌تری برسد.

هم‌تم بدرقه‌ی راه کن ای طایر قدس که دراز است ره مقصد و من نوسفرم

حافظ

این کتاب در سال ۱۳۸۶ بر پایه‌ی دریافت نظرات و پیشنهادهای آموزگاران محترم سراسر کشور و دیدگاه‌های صاحب‌نظران و جلسات شورای برنامه‌ریزی و تألیف گروه زبان و ادبیات فارسی بازنگاری و اصلاح شده است.

اعضای شورای بازنگاری و اصلاح: فریدون اکبری‌سلدره‌ای، دکتر محمدرضا ترکی، دکتر حسین داودی، مصطفی رحماندوست، سید بهنام علوی مقدم، فاطمه‌صغری علیزاده، دکتر حسین قاسم‌پورمقدم، منصور صفایی، هوشنگ مرادی کرمانی، فرح نجاران.

مقدمه

کتاب درسی، سند رسمی آموزش و پرورش است که در کنار دیگر ابزار و امکانات مکمل، مانند فیلم و CD آموزشی، راهنمای معلم، کتاب کار و ... که به آن بسته‌ی آموزشی می‌گویند، با محتوایی برنامه‌ریزی شده و هدفمند در چرخه‌ی آموزش قرار می‌گیرد. کتاب فارسی از کتاب‌های اساسی دوره‌ی ابتدایی است که باید ایفاگر نقش‌ها و فعالیت‌های گوناگون برای تحقق اهداف زبان‌آموزی، نگارشی، املائی، ادبی و مهارت‌های زندگی باشد تا دانش‌آموز را برای زیستن متعالی و شناخت درست و دقیق زبان و فرهنگ و ادبیات آماده کند.

در کتابی که راهنمای آن اینک پیش‌روی شماس، اصول بیست و چهارگانه‌ی زیر که در برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی دوره‌ی ابتدایی آمده، دقیق و کامل لحاظ شده است.

- ۱- کتاب به مهارت عملی زبان‌آموزی پرداخته است.
- ۲- کتاب زمینه‌ساز تقویت مهارت‌های زندگی در کودکان است.
- ۳- کتاب، سرمشق عملی «تقویت اندیشیدن و چگونه اندیشیدن» برای کودک است.
- ۴- مطالعه‌ی مستمر در زندگی کودک در این کتاب تقویت می‌شود.
- ۵- از جدیدترین دستاوردها و پژوهش‌های حوزه‌ی ادبیات کودکان در تدوین کتاب استفاده شده است.

- ۶- سیر آموزش کتاب از ساده به مشکل است.
- ۷- سیر آموزش از زبان طبیعی کودک به زبان خود آگاه است.
- ۸- کتاب، نکات زبانی، اخلاقی، ارزشی و شناختی را به شکل غیرمستقیم عرضه می‌کند.
- ۹- تمام گونه‌های زبان فارسی متناسب مطرح شده است.
- ۱۰- کتاب زمینه‌ساز شکوفایی خلاقیت کودک است.
- ۱۱- محتوای کتاب زمینه‌ساز رفتارهای اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی - تربیتی مناسب در کودکان است.

- ۱۲- در کتاب به نقش سازنده‌ی زن و مرد به‌طور متناسب توجه شده است.
- ۱۳- موضوعات و محتوای کتاب به یک محدوده‌ی جغرافیایی خاص منحصر نمی‌شود.
- ۱۴- در کتاب به دانش‌های بشری در زمینه‌های علمی، ادبی، هنری و فنون توجه کافی شده است.

- ۱۵- به پرورش حافظه‌ی سمعی و بصری توجه کافی شده است.
- ۱۶- کتاب زمینه‌ساز ابراز وجود و بیان احساسات دانش‌آموزان است.
- ۱۷- زبان و بیان کتاب ساده، صمیمی و متناسب با ذهن و زبان فراگیرندگان است.
- ۱۸- محتوای کتاب با علائق و سلیقه‌ها و نیازهای دانش‌آموزان هم‌سویی و هم‌خوانی دارد.
- ۱۹- تنوع کافی از نظر نزدیک بودن به دنیای کودک دارد.
- ۲۰- در کتاب به گستردگی دایره‌ی واژگان زبان فارسی موردنیاز دانش‌آموزان توجه شده

است.

- ۲۱- محتوای کتاب براساس آخرین یافته‌های علم روان‌شناسی و زبان‌شناسی است.
- ۲۲- خوانانوسی در تمام سطوح مدنظر مؤلفان بوده است.
- ۲۳- رسم الخط کتاب براساس آخرین مصوبات سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی است.
- ۲۴- ارزش‌یابی از محتوا و مواد و برنامه باید منطبق با مصوبات و آخرین یافته‌های حوزه‌ی سنجش و اندازه‌گیری باشد.
- در پی تألیف کتاب‌های فارسی اول، دوم، سوم و چهارم دبستان در سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۱، فارسی پنجم نیز براساس راهنمای برنامه‌ی درسی زبان آموزی، با عنایت و لطف الهی به انجام رسید. پیش از آن که به اهداف، محتوا، مهارت‌ها و فعالیت‌های هر درس به‌طور مستقل بپردازیم، تصویری کلی از کتاب تقدیم می‌شود:
- ۱- کتاب فارسی در دو جلد جداگانه با عنوان‌های بخوانیم و بنویسیم تدوین شده است. این دو کتاب کاملاً با هم مرتبط و هماهنگ‌اند. کتاب بخوانیم برای تقویت مهارت‌های خواندن، گفتن و شنیدن و کتاب بنویسیم برای تقویت مهارت نوشتن است.
- ۲- کتاب بخوانیم دارای بیست و دو درس است که دو درس آن به صورت آزاد درنظر گرفته شده است. «درس آزاد» فرصتی است تا دانش‌آموز و معلم به کمک هم، متناسب با ذوق و علاقه و ملاحظات فرهنگی بومی و ضرورت‌هایی که احیاناً در دروس دیگر دیده نشده یا نیاز به طرح گسترده‌تر و عمیق‌تر دارند، درسی را بنویسند. این دو درس مشارکت دانش‌آموز و معلم را در تألیف کتاب درسی فراهم می‌آورد.
- ۳- مجموعه‌ی بیست و دو درس کتاب در هشت فصل تنظیم شده‌اند. فصول هشت‌گانه عبارت‌اند از فصل اول: آشنایی با نهادها (معلم، خانواده، جامعه و...). فصل دوم: آشنایی با بهداشت. فصل سوم: اخلاق فردی و اجتماعی. فصل چهارم: دانش و دانشمندان. فصل پنجم: دین و آموزش‌های دینی. فصل ششم: ملی و میهنی. فصل هفتم: طبیعت و فصل هشتم: هنر و ادب.
- ۴- میان دو کتاب بخوانیم و بنویسیم ارتباط و پیوستگی روشنی برقرار است. تمرین‌ها و فعالیت‌های کتاب بنویسیم مبتنی بر درس‌ها، نکته‌ها و در مجموع محتوایی است که در کتاب بخوانیم آمده است. بنابراین آموزش درست کتاب بخوانیم، پشتوانه‌ی انجام فعالیت‌های کتاب بنویسیم است.
- ۵- در کتاب بنویسیم فعالیت‌ها براساس درسی که در آن هفته خوانده می‌شود تنظیم شده است. در فعالیت‌ها و تمرین‌های این کتاب، نه تنها هماهنگی با کتاب بخوانیم به‌طور دقیق و هدفمند برقرار شده است بلکه میان تمرین‌ها نیز هماهنگی، لحاظ گردیده است.
- ۶- در هر دو کتاب بخوانیم و بنویسیم، در کنار اشعار و سروده‌هایی که هرکدام به تناسب موضوع و محتوای فصل‌های کتاب انتخاب شده‌اند، ابیاتی ساده از شاعران بزرگ نیز آمده است. این کار برای آشنایی دانش‌آموزان با شعر و ادب غنی و پربار گذشته‌ی ایران اسلامی است. ده سروده نیز از شاعران امروز که عمدتاً نام‌هایی آشنا در عرصه‌ی شعر کودک و نوجوان هستند در کتاب بخوانیم آمده است.

۷- مجموعه‌ی فعالیت‌های کتاب بخوانیم و بنویسیم در هر پایه با دیگر کتاب‌های درسی آن پایه هماهنگ شده است. گاه به تمریناتی برخورد می‌کنید که در زمینه‌ی علوم، تعلیمات اجتماعی، دینی و ... است. این پرسش‌ها نه تنها نشان دهنده‌ی پیوستگی این دروس با هم، بلکه فرصتی است برای بهره‌گیری از این آموزه‌ها در قلمرو زبان‌آموزی. گذشته از این، فصل‌هایی از کتاب (مطابق بند ۳) اصولاً به مسائلی پرداخته است که در دروس دیگر آمده است؛ مانند نهادها که در تعلیمات اجتماعی مورد توجه قرار می‌گیرد و یا مباحث دینی (در فصل پنجم) که در کتاب دینی دانش‌آموزان نیز دیده می‌شود. اما نباید فراموش کرد که این مباحث تکراری و مشابه یکدیگر نیست. بلکه در این مباحث تکیه بر زبان‌آموزی محور عمده و اصلی است.

۸- هر دو کتاب بخوانیم و بنویسیم در پی تقویت روحیه‌ی خلاقیت، مشارکت، همیاری و رشد و اعتلای تفکر و ذوق دانش‌آموزان هستند. در کتاب بنویسیم فعالیت‌ها و تمرین‌ها عمدتاً در پی تقویت روحیه‌ی آفرینش و ابتکار هستند. مساعدت شما در تحقق این هدف بسیار مهم و ارزشمند است. کار گروهی، تقسیم کلاس به گروه‌ها و شرکت فعال دانش‌آموزان در جمع نه تنها بر شور و نشاط کلاس می‌افزاید بلکه شیوه‌ی کار جمعی را عملاً آموزش می‌دهد و برخی مشکلات روحی و روانی دانش‌آموزان را نیز برطرف می‌سازد. کلاسی که در آن همه‌ی دانش‌آموزان به‌طور فعال مشارکت داشته باشند کلاسی زنده و عین زندگی است.

۹- همزمان با هفته‌ای که فعالیت‌ها و تمرین‌های کتاب بخوانیم مطرح می‌شود در کتاب بنویسیم نیز، همین فعالیت‌ها و تمرین‌ها، به شیوه‌ی تمرین مطرح می‌شوند. آموزش این نکته‌ها باید در همان اندازه‌ی موردنظر کتاب باشد نه فراتر. آموزگاران عزیز از ورود به بحث‌ها و توضیحات غیرضروری دستور زبان پرهیز کنند.

۱۰- نمایش و بازی، گذشته از ایجاد فضای مفرح و نشاط‌آور در کلاس، فرصتی برای همیاری و مشارکت، فعال‌سازی دانش‌آموزان، تقویت مهارت‌های چهارگانه (گفتن، گوش دادن، خواندن و نوشتن) و کسب تجربه‌های زندگی است. در این بخش حتماً امکان بروز خلاقیت بچه‌ها را فراهم کنید تا آن‌ها بتوانند با بهره‌گیری از امکانات و موقعیت‌هایی که محصول جوشش و کوشش خود آن‌هاست این بخش‌ها را بهتر و مناسب‌تر اجرا کنند.

۱۱- فعالیت‌ها و تمرین‌های کتاب بنویسیم در حوزه‌های نگارشی، ادبی، ارزشی، نگرشی، املائی و دستوری است و همان‌گونه که قبلاً اشاره شد کاملاً مرتبط با کتاب بخوانیم است. در تدریس، به این نکات توجه کنید. در ضمن، دادن تکالیف اضافی و فراتر از ظرفیت و توان دانش‌آموزان نتیجه‌ی نامطلوب خواهد داشت.

۱۲- ۹ شعر (با هم بخوانیم) و یک شعر آزاد که، همچون دو درس آزاد، با همکاری معلم و دانش‌آموزان تهیه می‌شود به شیوه با هم خواندن، تأثیری مطلوب‌تر خواهند یافت. خواندن درست شعر، استفاده از امکانات و ابزار موسیقی با رعایت تناسب و موقعیت بر تأثیر این سروده‌ها خواهد افزود. هر یک از این سروده‌ها، با موضوع درسی که شعر پس از آن آمده است تناسب و همخوانی دارد.

۱۳- یکی از اهدافی که در دو درس آزاد و در برخی تمرین‌های کتاب بنویسیم نیز مدنظر است، توجه به فرهنگ و سرمایه‌های غنی محلی و بومی است. گاه از دانش‌آموزان خواسته شده

است که معادل یک ضرب‌المثل یا یک واژه را در محل و منطقه‌ی خویش بیان کنند. این کار رشته‌های پیوند با فرهنگ بومی را تقویت و روح تحقیق و جست‌وجو را در دانش‌آموز پیدا می‌کند. گذشته از این فرصت و موقعیتی فراهم می‌شود تا آموزگار، پدر و مادر و دیگر افراد خانواده در این زمینه گفت و گو کنند تا بدین ترتیب این میراث ارزشمند محلی دچار زوال و فراموشی نگردد. دو درس آزاد برای هر منطقه فرصتی است تا آحياناً از نویسندگان و شاعران همان محل نیز استفاده شود. بنابراین، آموزگاران عزیز می‌توانند برای این درس از موضوعات محلی و منطقه‌ای و برای شعر این درس‌ها از سروده‌های مناسب شاعران منطقه یا استان بهره‌گیری کنند.

۱۴- در انتهای کتاب بخوانیم فهرستی از کتاب‌های مناسب برای مطالعه‌ی بچه‌ها عرضه شده است. از این فهرست که ۵۲ کتاب به تعداد هفته‌های سال، است، ۲۲ کتاب برای بیست و دو هفته‌ی سال تحصیلی (هر هفته پس از پایان یافتن درس) به انتخاب معلم در کلاس خوانده می‌شود و به پرسش‌هایی که در کتاب بخوانیم مطرح است پاسخ داده می‌شود. در پرسش‌های طرح شده کوشش بر آن است تا دانش‌آموزان با مسائل مختلف کتاب مانند نویسنده، موضوع، طرح روی جلد، تصویرگر، شمارگان، قطع و ... آشنا شوند. در کنار این آموزش‌ها، انگیزش و رغبت به کتاب‌خوانی و غنی‌سازی کتاب‌خانه‌های مدارس از اهداف طرح کتاب‌خوانی است. کتاب‌های معرفی شده همگی داستان هستند یا ساختنی نزدیک به داستان دارند. گاه نیز پرسش‌هایی مطرح شده است که دانش‌آموز را با برخی عناصر داستان مانند شخصیت‌ها، موضوع، حوادث و ... آشنا می‌سازد. در صورت دشواری دسترسی به این کتاب‌ها می‌توان از فهرست کتاب‌های اعلام شده در انتهای فارسی سوم استفاده کرد و یا کتاب‌هایی را انتخاب نمود که مورد تأیید مراجع رسمی و معتبر مانند کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و انتشارات مدرسه باشد.

۱۵- روان‌خوانی‌های فصل برای تقویت مهارت خواندن، علاقه‌مندی به مطالعه، تقویت و هدایت عواطف، احساسات، تفکر و گسترش دنیای ذهن و روان دانش‌آموز است. این روان‌خوانی‌ها در پرورش ذوق، تخیل، نگرش مثبت به زندگی و ارزش‌های دینی، اجتماعی، هنری، ملی و تربیتی بسیار مؤثر است. از روان‌خوانی‌های کتاب برای املا استفاده نشود.

۱۶- هر دو کتاب بخوانیم و بنویسیم هماهنگ با توانایی‌های روانی و ذهنی و متناسب با دنیای خاص دانش‌آموز تدوین شده است. نشاط، فعالیت، خلاقیت، ایجاد فضایی صمیمی و دوست‌داشتنی و بهره‌گیری از روش فعال، روح و جان این کتاب‌هاست. کلاس یک سویه و آموزش یک‌طرفه با اهداف این کتاب همخوان نیست. همه‌ی تصویرها، طراحی‌ها، متن‌ها، تمرین‌ها، دروس و فعالیت‌ها یک کل به هم پیوسته‌اند که کودک را به «بهتر زیستن» فرامی‌خوانند؛ به همین دلیل کلاس این کتاب‌ها نیز باید کلاس زنده و زندگی باشد.

همین‌جا از شما معلم سخت‌کوش، دل‌سوز، پرشور و آگاه، صمیمانه سپاس‌گزاریم و خوش‌حالیم که این کتاب‌ها در دست‌های گرم و مهربان شما قرار می‌گیرد. تردیدی نیست که کاستی‌ها و نقص‌هایی نیز در کتاب می‌توان یافت که به مدد نگاه نکته‌سنج و دقیق و همکاری و همراهی شما اصلاح خواهد شد. چشم به راه نقد و نظرهای همکاران شایسته و تلاش‌گر هستیم.

بخش اوّل

کلیّات

زبان و مهارت‌های زبانی

کلیاتی درباره زبان

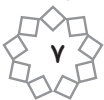
زبان موهبتی الهی است که خداوند آن را در وجود انسان به ودیعه گذاشته است. چنان‌چه خداوند در قرآن می‌فرماید: الرَّحْمَنُ، عِلْمُ الْقُرْآنِ، خَلْقُ الْإِنْسَانِ، عِلْمُهُ الْبَيَانِ. در عین حال، زبان یک پدیده‌ی ذهنی - اجتماعی است به گونه‌ای که کودک بدون هیچ‌گونه آموزش مستقیمی، زبان جامعه‌ی خود را در محیط فرا می‌گیرد.

زبان نظامی از نشانه‌های قراردادی شفاهی یا نوشتاری است که اعضای هر جامعه با استفاده از آن با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند. این نشانه، چه شفاهی و چه نوشتاری، مانند حلقه‌های زنجیر به هم پیوسته‌اند و با هم کلمه‌ها، جمله‌ها، بندها و سرانجام یک گونه‌ی شفاهی یا مکتوب را می‌سازند. اجزای یک جمله چه از نظر آوایی (صوتی) و چه از نظر صرفی (واژگانی) و چه از نظر نحوی (دستوری) با یکدیگر «رابطه‌ی همنشینی» دارند. مثلاً در جمله‌ی «من امروز به مدرسه می‌روم» آواها، حروف، کلمات و گروه‌ها، با کنار هم قرار گرفتن، جمله‌ی مذکور را ساخته‌اند. یکی دیگر از ویژگی‌های زبان «خلاق» بودن آن است؛ بدین معنا که از چند آوا (صدا) تعدادی واژه تشکیل می‌شود و از تعداد محدودی واژه، تعداد نامحدودی جمله ساخته می‌شود. همکاران محترم قطعاً با این رویداد در کلاس مواجه شده‌اند که دانش‌آموزان برای یک کلمه، جمله‌های متفاوتی می‌گویند یا می‌نویسند؛ باید دانست که در کلاس هر قدر تنوع جمله‌ها از جانب دانش‌آموزان بیشتر شود گامی در جهت رشد و پرورش خلاقیت ذهنی آن‌ها است.

نقش‌های زبان

زبان دارای نقش‌های متعددی است. این نقش‌ها عبارت‌اند از:

- ۱- نقش ارتباطی: اساسی‌ترین نقش زبان نقش ارتباطی آن به وسیله‌ی زبان است که انسان به فطرت اجتماعی خود قابلیت بروز می‌بخشد. همکاران محترم برای رشد و پرورش این نقش زبانی تا آن‌جا که ممکن است دانش‌آموزان را به صورت گروهی در ارتباط با یکدیگر قرار دهند تا آن‌ها به صورت مختلف، در گروه‌های خود، به گفت‌وگو بنشینند و به برقراری ارتباط مؤثر با یکدیگر بپردازند. خوش‌بختانه بسیاری از فعالیت‌های کتاب بخوانیم و بنویسیم بر این فعالیت مبتنی است.
- ۲- نقش اندیشه: زبان و تفکر رابطه‌ای تنگاتنگ با یکدیگر دارند. به عبارتی می‌توان گفت، گفتار و نوشتار تجسم اندیشه‌اند. افراد معمولاً دریافت‌های حسی خود از محیط را، پس از پردازش، در ذهن به صورت گفتار و نوشتار درمی‌آورند و درواقع به سامان‌دهی ذهن خود می‌پردازند. شایان ذکر است که دانش‌آموزان، به خاطر تفاوت‌هایی که در اندوخته‌های واژگانی و نیز

دانسته‌های پیشین خود دارند، با یکدیگر متفاوت‌اند. لذا لازم است آموزگار بر اساس این تفاوت‌ها، از دانش‌آموزان انتظار داشته باشد.

۳- نقش عاطفی: یکی دیگر از نقش‌های زبانی، نقش آن در بیان حالت‌های عاطفی و تحلیل احساسات درونی است. از این رو، برای رشد و پرورش احساسات و عواطف دانش‌آموزان، به آموزگاران محترم توصیه می‌شود که در موقعیت‌های مناسب از دانش‌آموزان بخواهند احساسات و عواطف خود را درباره‌ی موارد عاطفی موجود در درس‌ها و متون کتاب فارسی یا کتاب‌های داستانی که در هر هفته می‌خوانند بیان کنند.

۴- نقش هنری: زبان نقش هنری و زیبایی‌شناسی نیز دارد. انسان، با تغییراتی که در ساخت اجزای مختلف زبان می‌دهد، زبان را طوری سامان می‌دهد که حس زیبایی‌شناسی و طبع هنری فرد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. برای رشد و پرورش این حس در دانش‌آموزان، آن‌ها را به خواندن و یا شنیدن شعرهای آهنگین تشویق کنید. هم‌چنین فرصت‌هایی در کلاس ایجاد کنید تا خود به گفتن شعر و یا قصه بپردازند. سعی کنید تخیل آن‌ها را به پرواز درآورید و توجه‌شان را به مشاهده‌ی زیبایی‌های محیط جلب کرده آنان را به تحسین پدیده‌های طبیعت وادارید.

توجه به هنرهای دیگر کلاس، مانند نقاشی، کاردستی و یا تشویق دانش‌آموزان به زیبانویسی حس زیبایی‌شناسی را در کودکان تقویت می‌کند.

مهارت‌های زبان

دو صورت گفتاری و نوشتاری زبان در چهار رکن، که به آن‌ها مهارت‌های زبانی گفته می‌شود؛ تجلی پیدا می‌کند. این ارکان عبارت‌اند از: ۱- گوش دادن، ۲- صحبت کردن، ۳- خواندن، ۴- نوشتن. دو رکن اول را مهارت‌های شفاهی و دو رکن دوم را مهارت‌های کتبی زبان می‌نامیم. در یک تقسیم‌بندی دیگر دو مهارت گوش دادن و خواندن، مهارت‌های ادراکی و یا دریافتی زبان هستند و دو مهارت صحبت کردن و نوشتن مهارت‌های تولیدی است.

انسان دائماً در حال استفاده از چهار مهارت زبانی است. وی بسیاری از داشته‌های ذهن خود را از طریق پردازش آن‌ها، به صورت گفتار و یا نوشتار بیان می‌کند. این فرایند داده و داده‌پردازی به سامان‌دهی و نظم ذهنی فرد کمک می‌کند.

هدف اساسی برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی توجه به تقویت و پرورش هر چهار مهارت گفته شده است لذا دانش‌آموزان باید در گفت و شنودها شرکت و با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. آن‌ها بایستی افکار و احساسات و نظرهای خود را به دو صورت گفتار و نوشتار بیان کنند، نوشته‌ای را بخوانند، فکر به کار رفته در آن را بفهمند و مورد ارزیابی قرار دهند و از شنیدن و خواندن و کلام موزون و آهنگین لذت ببرند.

پیشنهاد چند روش برای روان خوانی و صامت خوانی

تدریس مهارت خواندن در کلاس‌های دوم تا پنجم دبستان
آموزش روان خوانی متون ساده: پس از پایان آموزش حروف الفبا و مهارت‌های اولیه خواندن در کلاس اول ابتدایی، از کلاس دوم به بعد بایستی سعی شود با استفاده از متون ساده‌ای که هرکدام موضوع خاصی را دنبال می‌کنند، دانش‌آموزان با روان خوانی متن‌های ساده‌ی فارسی آشنا شوند. این متن‌ها بدون استفاده از خط زمینه و با حروف چایی و رسم الخط رایج نگاشته می‌شوند و دانش‌آموزان را برای خواندن متون عادی موجود در فرهنگ مکتوب جامعه آماده می‌کنند.

شیوه‌ی تدریس متون ویژه‌ی روان خوانی

پیش از خواندن هر متن، درباره‌ی موضوع آن‌ها برای بچه‌ها صحبت کنید و با استفاده از شیوه‌ی بحث و گفت‌وگو آنان را در روند تدریس - یادگیری مشارکت دهید تا مطالبی را در زمینه‌ی مورد بحث بیان نمایند. هم‌چنین اگر در متن درس شکل برخی حروف وجود داشت که گونه‌ی چایی آن‌ها با گونه‌ی مورد استفاده در دوره‌ی آموزش الفبا متفاوت بود (هـ و هـ...) موضوع را به دانش‌آموزان گوشزد کنید.

روش‌های خواندن متن (مطالعه)

امروزه خواندن و مطالعه کردن منحصر به مشاغل خاص نیست. تنها دانشمندان، استادان و معلمان نیستند که باید مطالعه کنند، بلکه تعلیم و تربیت جدید به ما می‌گوید که مطالعه و خواندن کتاب‌های غیردرسی ضرورت اجتناب‌ناپذیر زندگی امروز به‌شمار آید. طبیعی است برای گسترش امر خواندن در جامعه باید از دوران دبستان طریقه‌ی صحیح خواندن و روش‌های مطالعه را به دانش‌آموزان آموخت و عادت به مطالعه را در آنان پایدار کرد. به همین سبب، در این قسمت از فصل پنجم، جهت آشنایی خوانندگان با روش‌های مطالعه، مطالبی خواهیم آورد تا بتوانند با شناخت بیشتر از این روش‌ها، ضمن بالا بردن «دانش نظری» خود، از تلاش‌های آموزشی خویش به نحو مطلوب‌تری استفاده نمایند. روش‌های خواندن که بیشتر مؤثرند عبارت‌اند از:

۱- خواندن با صدا

الف) خواندن خطایی

ب) هم‌خوانی

الف - خواندن خطابی: در این نوع خواندن معلم یا یک دانش‌آموز متنی را، به صورت خطابه، می‌خواند و دیگران ضمن گوش کردن، به متن نگاه می‌کنند. معمولاً در کلاس‌های اول تا سوم معلمان برای آموزش درس جدید از این نوع روش استفاده می‌کنند. در این موارد معلم باید هنگامی که دانش‌آموز متنی را می‌خواند، به طرز خواندن وی دقت کند و اشکالات و اشتباهات او را یادداشت نموده، سپس در پایان به وی یادآوری کند.

ب - هم‌خوانی: در این نوع خواندن، معلم، یا یک دانش‌آموز، متن را می‌خواند و دیگران با صدای بلند آن را تکرار می‌کنند. این نوع خواندن بیشتر در کلاس اول کاربرد دارد و می‌تواند دانش‌آموزانی را هم که از خواندن انفرادی خجالت می‌کشند به خواندن تشویق کند.

۲- صامت‌خوانی (خواندن مستقل)

الف) خواندن اجمالی

ب) مطالعه‌ی سریع (تندخوانی)

ج) گروه‌خوانی (عبارت‌خوانی)

الف - خواندن اجمالی: هدف از این نوع خواندن دستیابی به نکته‌ها و مطالب مهم متن یا کتاب و کشف ساختار و مضمون کلی آن است. با خواندن اجمالی، دانش‌آموز کلیت یا محتوای متن کتاب را درک می‌کند و با ساختار کتاب، از قبیل واحدهای پیش از متن (صفحه‌ی عنوان، صفحه‌ی شناسنامه، پیش‌گفتار، پرسش‌ها، فهرست منابع و ...) آشنا می‌شود. سرعت تقریبی این نوع خواندن در حدود هزار تا چهارهزار کلمه در دقیقه است.

خواندن اجمالی باعث می‌شود تا دانش‌آموز به توانایی‌های زیر دست یابد:

۱- درک میزان اهمیت مطالب و اتخاذ روش مناسب برای مطالعه‌ی متن یا کتاب

۲- برآورد مقدار مطالب و زمان‌بندی مطالعه

۳- به‌دست آوردن درک کلی از مطالب، پیش از خواندن جزئیات

۴- افزایش میزان دقت و تمرکز حواس خود که در نهایت موجب علاقه‌مندی به مطالب

می‌شود.

باید به دانش‌آموزان آموخت که در خواندن اجمالی باید از جزئیات صرف‌نظر کنند و در جست‌وجوی نکات کلیدی، ارزیابی ساختار، ترتیب مطلب و سبک نگارش متن، رابطه‌ی پاراگراف‌ها، جمله‌ها و فصل‌های کتاب با هم، عناوین اصلی و فرعی متن و نمودارها و تصاویر باشند. معلمان باید به دانش‌آموزان خود بیاموزند که در آغاز مطالعه‌ی هر کتاب و مجله و یا هر متن دیگر، نخست مرحله‌ی مطالعه‌ی اجمالی آن را انجام دهند.

ب - مطالعه‌ی سریع (تندخوانی): هدف از این نوع مطالعه کسب آشنایی با متن یا کتاب

از طریق مرور آن‌ها با سرعت زیاد است.

به نظر می‌رسد دانش‌آموزان پایه‌های اول تا سوم توانایی لازم برای این نوع خواندن را ندارد، ولی باید از کلاس چهارم به بعد سعی شود این شیوه مطالعه را بیاموزند.

تندخوانی مستلزم حرکت منظم و همراه با آهنگ مناسب چشم با سرعت زیاد بر روی صفحات، و هماهنگی ذهن با این حرکات است و دانش‌آموزان باید با تمرین زیاد با این نوع خواندن آشنا شوند.

ج - گروه خوانی (عبارت خوانی): برخلاف پایه‌ی اول که ممکن است دانش‌آموزان هنگام خواندن، متن را کلمه به کلمه یا حتی حرف به حرف بخوانند باید در کلاس‌های دوم تا پنجم دبستان به «گروه خوانی» و سپس «جمله خوانی» مبادرت ورزید. سرعت تقریبی این نوع مطالعه بین ۳۰۰ تا ۱۰۰۰ کلمه در دقیقه است.

در فصل دوم گفته شد که هر جمله از یک یا چند گروه تشکیل می‌شود. معمولاً ساخت جمله‌های خبری زبان فارسی به شکل زیر است:

گروه اسمی + گروه فعلی ← جمله

مثال: پیامبر بزرگ اسلام + با یاران خود مشورت می‌کرد.

اهداف اصلی گروه خوانی افزایش سرعت مطالعه است. در گروه خوانی دانش‌آموزان عادت می‌کنند که به جای خواندن کلمه‌ها به خواندن گروه‌ها و جمله‌ها بپردازند، مثلاً به جای کلمه به کلمه خواندن گروه اسمی «پیامبر + بزرگ + اسلام» این عبارت را یک جا به صورت «پیامبر بزرگ اسلام» بخوانند.

فواید گروه خوانی

(الف) افزایش سرعت مطالعه از طریق ترک عادت کلمه به کلمه خواندن؛

(ب) افزایش درک مطلب از طریق بازشناسی اندیشه‌های نویسنده؛

(ج) افزایش تمرکز حواس و لذت حاصل از مطالعه از طریق هماهنگ‌سازی سرعت خواندن با سرعت فکر کردن.

در روش گروه خوانی، دانش‌آموز باید عادت کند به جای تمرکز دادن چشم خود بر کلمه‌ها و توقف اضافی بر آن‌ها بر «گروه کلمات» تمرکز کند. از این راه، او به جای درک معنای کلمه به کلمه‌ی متن به درک معنای کل جمله می‌پردازد.

معلمان باید با تمرین روش گروه خوانی در درس فارسی شاگردان خود را آماده کنند تا مطالب کتاب‌های فارسی و کتاب‌های دیگر را که به دستشان می‌رسد، با این روش مطالعه کنند. از این طریق از خستگی مفرط آنان به هنگام خواندن، که از عوامل بازدارنده علاقه‌مندی آنان به مطالعه است، جلوگیری می‌شود.

خواندگانی که گروه‌خوانی می‌کنند به هنگام مطالعه، کمتر بازگشت می‌نمایند، زیرا حرکت چشم آنان، در هر بار توقف، به جای کلمه گروهی از کلمات را می‌بیند و لذا مطالعه‌ی آنان را با نحوه‌ی فکر کردن هماهنگ می‌سازد.

کشف سرعت خواندن، انگیزه‌ای برای علاقه‌مندی دانش‌آموزان به مطالعه

از طریق زیر به دانش‌آموزان بیاموزید که سرعت خواندن خود را اندازه بگیرند. بدین وسیله هم آنان علاقه بیشتری به خواندن و مطالعه پیدا می‌کنند و هم این که سعی خواهند نمود سرعت مطالعه‌ی خود را افزایش دهند که این خود باعث انجام عمل مطالعه خواهد شد.

مرحله‌ی اول: میانگین تعداد کلمه‌های یک صفحه‌ی کتاب را محاسبه کنید:

مثال: صفحه‌ی ۱۷ از یک کتاب، سطرهای ۲ و ۳ و ۴

تعداد سطرهای یک صفحه \times تعداد کلمات سه سطر به صورت انتخابی

میانگین کلمه‌های یک صفحه‌ی کتاب ۳

$$۳۰/۳ \times ۸ = ۲۴۰/۳ = ۸۰$$

مرحله‌ی دوم: چهار صفحه از همان کتاب را با سرعت معمول خود بخوانید و زمان آن را با استفاده از ثانیه‌شمار اندازه بگیرید. عدد به‌دست آمده در مرحله‌ی اول (۸۰)، زمان به‌دست آمده در مرحله‌ی دوم و تعداد صفحه‌های خوانده شده (۴ صفحه) را در فرمول زیر به کار برید.

$$۴ \times ۸۰$$

تعداد کلمات در دقیقه =

زمان مطالعه برحسب دقیقه

به این ترتیب دانش‌آموز سرعت مطالعه‌ی خود در یک دقیقه را محاسبه خواهد کرد.

مهارت نوشتن

زبان نوشتار نظامی از نشانه‌های مکتوب است که هر کدام، نماینده‌های آواها و واژه‌ها در گفتار است. نوشتن مانند گفتن وسیله‌ی برقراری ارتباط، انتقال اطلاعات، بیان افکار و احساسات است. در واقع نوشتن از یک طرف خلق افکار و اندیشه‌هاست و از طرف دیگر نظم‌بخشی به اندیشه‌ها در قالب زبان نوشتار است. در نوشتن مراحل زیر انجام می‌گیرد:

۱- کشف چیزی که می‌خواهیم از طریق نوشتار بیان کنیم (انتخاب پیام).

۲- تنظیم و سازماندهی پیام در قالب زبان نوشتار.

- ۳- روی کاغذ آوردن پیام.
 - ۴- بازیابی و انجام اصلاحات لازم.
 - ۵- ارائه‌ی نهایی به خواننده.
- مراحل آموزش نوشتن به صورت زیر رده‌بندی می‌شود :
- ۱- آموزش نوشتن غیرفعال، مانند رونویسی
 - ۲- آموزش نوشتن نیمه‌فعال، مانند املا
 - ۳- آموزش نوشتن فعال پایه‌ی یک، مانند کلمه‌سازی
 - ۴- آموزش نوشتن فعال پایه‌ی دو، مانند جمله‌سازی
 - ۵- آموزش نوشتن فعال یا خلاق، مانند انشا و انواع آن

آموزش املا

مهارت املانویسی، به معنی صحیح‌نویسی حروف و کلمات و جمله‌های شنیده شده، برای صحیح‌نویسی کلمه لازم است. بچه‌ها باید کلمات را خوب بشنوند و درک کنند. سپس آن‌ها را در ذهن خود مجسم کنند و بنویسند.

از دیدگاه روان‌شناختی، اشکالات املایی دانش‌آموزان، از موارد زیر سرچشمه می‌گیرد :

الف) ضعف در حساسیت شنوایی، مثال : ژاله —————> جاله

ب) ضعف در حافظه‌ی شنوایی، مثال : جا انداختن کلمات

ج) ضعف در حافظه‌ی دیداری، مثال : حيله —————> هيله

د) عدم دقت، مثال : گندم —————> کندم

ه) نارسانویسی، مثال : رستم —————> رسم

در روش آموزش املا چند نکته‌ی زیر لحاظ شود :

- ۱- توجه بیشتر به وجه آموزشی درس املا نسبت به وجه آزمونی آن
- ۲- انعطاف‌پذیری در انتخاب تمرینات در هر جلسه‌ی املا
- ۳- توجه به کلمات به‌عنوان عناصر سازنده‌ی جمله‌های زبانی
- ۴- ارتباط زنجیروار و املاهای اخذ شده در جلسات گوناگون

انواع تمرینات جمله سازی

تمرین های مختلفی برای آموزش جمله سازی وجود دارد که مهم ترین آن ها عبارت اند از :

۱- **جمله سازی شفاهی** : قبل از این که از دانش آموزان بخواهیم به شکل مکتوب جمله سازی نمایند، بهتر است با تمرینات شفاهی آمادگی لازم ذهنی و روانی را در آنان به وجود آوریم. شیوه هایی که می توان در جمله سازی شفاهی از آن ها استفاده کرد عبارت است از :

الف) تمرین پرسش و پاسخ : این تمرین براساس مطالب درسی فارسی و یا به کمک تصاویر انجام می شود. در این شیوه دانش آموزان را تشویق می کنیم تا در مورد یک متن که می خوانیم یا تصویری که نشان می دهیم سؤال هایی مطرح کنند یا به پرسش های ما پاسخ دهند.

ب) دوباره سازی : در این شیوه از دانش آموزان می خواهیم جمله ای را که خوانده اند یا ما برای آنان خوانده ایم، دوباره سازی کرده، به زبان خود بازگو نمایند.

ج) جمله سازی با کلمات داده شده : در این شیوه از دانش آموزان می خواهیم با کلمات داده شده جمله هایی شفاهی بسازند.

۲- **تشخیص صحت جمله** : در این تمرین، با ارائه ی چند جمله ی صحیح و غلط، از دانش آموزان می خواهیم صحیح بودن آن ها را از نظر محتوا، واقعیت داشتن و ساخت دستوری تشخیص دهند. مثال :

حسن به مدرسه رفت. خرس پرواز کرد.

علی به خانه آمدیم. نانوائی باز است.

۳- **تغییر کلمات جمله** : با این تمرین، جمله های مکتوب آماده ای را به دانش آموزان می دهیم که زیر بعضی از کلمات آن ها خط کشیده شده است.

دانش آموز بنا به خواسته ی ما یک کلمه ی دیگر به جای دیگر کلمه ی مورد نظر قرار می دهد و جمله ی جدید می سازد. مثال :

تضاد : امروز هوا خیلی سرد است. امروز هوا خیلی گرم است.

زمان آینده : امروز به مشهد می روم. فردا به مشهد خواهیم رفت.

منفی : من سیب دوست دارم. من سیب دوست ندارم.

پرسش : شهر خود را دوست دارم. شهر خود را دوست داری؟

۴- **جور کردن گروه کلمات** : در این تمرین واژه ها و گروه هایی از کلمات به دانش آموزان می دهیم و از آنان می خواهیم بین هر دو گروه از آن ها ارتباطی معنی دار برقرار نمایند. مثال :

الف) من و دوستم قشنگ است.

ب) مداد من سرخ است.

ج) شهر شیراز به مسافرت می رویم.

الف) ایران

نان می‌پزد

ب) گندم

را در فصل پاییز می‌کارند.

ج) نانوا

کشور ماست.

۵- پر کردن جای خالی جمله : در این تمرین، جمله‌هایی را که جای یک یا چند کلمه‌ی

آن‌ها خالی است به دانش‌آموزان می‌دهیم و از آنان می‌خواهیم کلمات مناسب را در جای خالی قرار دهند. مثال :

- حسن سه سیب میز می‌گذارد. (از، زیرا، روی، در)

- سارا خانه بازار آمد. (بی، از، تا، چون، به)

- در دریا با مسافرت می‌کنند. (هواپیما، کشتی، قطار، اتوبوس، دوچرخه، شتر)

- قند را با می‌خورند. (سیب، چای، گوشت، میوه)

- پدرم یک کتاب (شکست، شنا کرد، خرید، پرید)

- فردا به مدرسه (نمی‌روم، نمی‌خورم، نمی‌شویم، نمی‌توانیم)

- احمد شاگرد خوبی (هستی، است، هستیم، هستید)

۶- منظم‌سازی جملات درهم‌ریخته : در این تمرین، کلمه‌های یک جمله را در هم

می‌ریزیم و از دانش‌آموزان می‌خواهیم آن‌ها را مرتب کنند. مثال :

سینما، به، دیروز، دوستم، رفتم، با، من

۷- گسترش جمله‌ها : در این تمرین از دانش‌آموزان می‌خواهیم جمله‌های داده شده را با

اضافه کردن کلمه یا جمله‌ای دیگر به آن تمام کنند و کلمه‌ای را به یک جمله‌ای کامل اضافه نمایند.

مثال :

تو به تهران می‌روی و من (یواش)

حسن آمد.

معلم درس می‌دهد و شاگرد (یواش)

حسن یواش آمد.

بز علف دوست دارد و خرگوش (به خانه)

حسن یواش یواش آمد.

ما با یاری خدا پیروز حسن یواش یواش از مدرسه به خانه آمد.

حسن یواش یواش از مدرسه به خانه آمد.

کوتاه سازی : در این تمرین، از دانش‌آموزان می‌خواهیم با استفاده از کلمه‌ای، جمله‌های

داده شده را کوتاه سازند. مثال :

حسن و برادرش به خانه‌ی ما آمدند. (آنان)

۹- جمله‌سازی به کمک تصویر : در این تمرین با استفاده از تصاویر کتاب یا تصاویری

دیگر، از دانش‌آموزان می‌خواهیم خود جمله بسازند و بنویسند.

۱۰- تمرینات افزایشی : در تمرینات افزایشی، با دادن یک یا چند کلمه به دانش‌آموزان،

از آنان می‌خواهیم آن‌ها را به جمله‌ها بیفزایند. این تمرین، تاحدی همان تمرین شماره ۷ است.

مثال :

من سیب می خورم. (قرمز) ← من سیب قرمز می خورم.
پدرم به مسجد می رود. ← (با من، روزهای جمعه) پدرم روزهای جمعه با من به مسجد می رود.

۱۱- ترکیب جمله های ساده با هم : در این تمرین دو عبارت یا جمله ی کوتاه به دانش آموزان می دهیم و از آنان می خواهیم آن ها را به یک جمله تبدیل کنند. مثال :
آن مرد برادر حسن است. آن مرد کشاورز است.
آن مرد کشاورز برادر حسن است.

۱۲- جمله سازی با کلمات داده شده : در این تمرین، به دانش آموزان، متناسب با درس های خوانده شده، کلماتی می دهیم و از آنان می خواهیم با هریک جمله ای بسازند یا هم چنین تصویر یا تصاویری به آنان نشان می دهیم تا براساس آن ها جمله ای بنویسند. این تمرین، از تمرین هایی است که همواره در کلاس های درس کاربرد دارد ؛ لیکن باید توجه داشت که قبل از انجام تمرینات یک تا ده، این تمرین داده نشود.

۱۳- جمله سازی در قالب پاسخ به پرسش های مکتوب : در این تمرین، که به صورت مکتوب انجام می گیرد و در تقویت درس های دیگر مثل علوم، ریاضی، تاریخ و ... بسیار مؤثر است، از دانش آموزان سؤالاتی می پرسیم و از آنان می خواهیم پاسخ ها را به صورت جمله ی کامل بنویسند. بدین ترتیب تعامل درس های دیگر با درس جمله نویسی نیز به خوبی برقرار می شود.

فعالیت‌های کتاب بخوانیم

۱- درک و دریافت

فعالیت درک و دریافت معمولاً اولین فعالیت کتاب بخوانیم پس از پایان هر درس است که در پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی مورد توجه قرار می‌گیرد. این فعالیت، کلاس را با تعامل میان معلم و دانش‌آموز مواجه می‌سازد. توجه، دقت و تمرکز حواس، ارتقای درک شنوایی و مهارت در گفت‌و شنود می‌تواند از دستاوردهای این فعالیت باشد.

از دیگر اهداف این فعالیت، ارزش‌یابی میزان درک دانش‌آموزان از مطالب درس است. با این فعالیت هم معلم درمی‌یابد که دانش‌آموز چه میزان محتوا و پیام درس را دریافت کرده است و هم دانش‌آموز به نوعی خود را ارزش‌یابی می‌کند ضمن این که مفاهیمی را که دریافت نکرده است از زبان هم‌کلاس‌ها می‌شنود و خلأ اطلاعاتی خود را جبران می‌نماید.

توصیه‌ها

۱- در هنگام پرسش، فرصت فکر کردن و مشورت دانش‌آموزان با یک‌دیگر را فراهم سازید.

۲- دانش‌آموزان را تشویق کنید تا پاسخ‌های خود را شرح دهند و از پاسخ‌های یک واژه‌ای مانند بله و خیر پرهیز کنند.

۳- دانش‌آموزان را تمرین دهید که تا وقتی پرسش کامل خوانده نشده است، به آن پاسخ ندهند تا به گوش دادن کامل عادت کنند.

۴- دانش‌آموزان را عادت دهید تا پیش از جواب دادن به سؤال، فکر کنند و پاسخ خود را دقیق و منسجم بیان کنند.

۵- از دانش‌آموزان بخواهید علاوه بر پاسخی که از متن درس یافته‌اند، نظر خود را نیز درباره‌ی سؤال مطرح کنند.

۶- در صورت ضرورت، دانش‌آموزان را راهنمایی کنید تا با مراجعه به متن درس، پاسخ موردنظر را بیابند. ارجاع دادن می‌تواند به گونه‌های مختلف صورت پذیرد؛ مثلاً یادآوری بخشی از درس به صورت شفاهی از جانب آموزگار از آن جمله است.

۲- واژه‌آموزی و گسترش واژگان

مهم‌ترین مصالح ساخت هر زبان، واژه‌های آن زبان است. کودکان از پایه‌ی سوم ابتدایی در هر سال می‌توانند تا سه هزار واژه را به گنجینه‌ی واژگان خود بیفزایند.

به نظر شما، آنان چگونه و از چه راه‌هایی به معنای واژه‌ها دست می‌یابند؟

کودکان به هنگام ورود به دبستان، مقدار زیادی واژه که آن‌ها را از طریق شناخت پدیده‌های اطراف خود به دست آورده‌اند، در ذهن خود دارند. آنان برخی از این واژگان را در گفتار روزمره به کار می‌برند و برخی دیگر را اگرچه به کار نمی‌برند، ولی مفهوم آن‌ها را می‌دانند. در دبستان، کودکان شکل نوشتاری واژه‌ها را از طریق خواندن، همراه با معنی آن به ذهن می‌سپارند.

یکی از راه‌های واژه‌آموزی، کشف روابط مفهومی واژگان به صورت‌های مختلف است.

برخی از این راه‌ها عبارت‌اند از:

۱- هم‌مفهومی: خواندن یک گروه از واژگان که ارتباط معنایی با یک‌دیگر دارند. مانند واژه‌های سفر، چمدان، بلیت، اتوبوس و ... که همه از نظر مفهومی با واژه‌ی «سفر» در یک گروه قرار می‌گیرند.

۲- هم‌معنایی: برخی از واژه‌ها هم‌معنا هستند. مانند واژه‌های تیره و سیاه. خواندن دو کلمه‌ی هم‌معنا به گسترش گنجینه‌ی واژگانی دانش‌آموزان کمک می‌کند.

۳- کلمه‌های متضاد: خواندن دو کلمه‌ی متضاد که از نظر معنایی، مفهومی مخالف یک‌دیگر دارند نیز راهی برای واژه‌آموزی است (مانند شب و روز، سرد و گرم).

۴- کلمه‌های متشابه: آموختن کلمه‌های متشابه چه آن‌ها که صورت نوشتاری و گفتاری یکسان دارند، مانند کلمه‌ی شیر (شیر جنگل، شیر خوردنی، شیر آب) و چه آن‌هایی که صورت نوشتاری متفاوت ولی صورت گفتاری هم‌آوا دارند (مانند کلمه‌های خوار، خار، خواست، خاست، ثواب، صواب) در غنا بخشیدن به گنجینه‌ی واژگان مؤثر است.

برای آموزش بهتر واژه‌آموزی و گسترش واژگانی دانش‌آموزان به نکات زیر توجه کنید:

۱- دانش‌آموزان را به صحبت و گفت‌وگو درباره‌ی گروه واژه‌ها تشویق کنید. با استفاده از تجارب زبانی دانش‌آموزان، فضای مفهومی واژه‌ها و ارتباط معنایی آن‌ها را با یک‌دیگر روشن سازید.

۲- از دانش‌آموزان بخواهید واژه‌های جدیدی را که یاد می‌گیرند، در گفت‌وگوهای خود مورد استفاده قرار دهند.

۳- در مورد واژگان جدید، از آن‌ها بخواهید به یاد آورند که آیا قبلاً با این واژه‌ها تماس داشته‌اند، کجا، چگونه، چند بار و ...؟

۴- با استفاده از تجارب زبانی دانش‌آموزان، فضایی در کلاس به وجود آورید تا دانش‌آموزان خود هر کدام از واژه‌های جدیدی را که یاد می‌گیرند، تعریف کنند.

- ۵- فرصت‌هایی ایجاد کنید تا دانش‌آموزان واژه‌های جدید را در گفتار و نوشتار خود به کار ببرند.
- ۶- دانش‌آموزان را تشویق کنید واژه‌هایی را که در کتاب‌های غیردرسی خود می‌یابند، مکتوب به کلاس ارائه دهند.
- ۷- و ...

۳- نکته

برای به‌کارگیری درست زبان و توانایی در برقراری ارتباط گفتاری و نوشتاری با دیگران و نیز سازمان‌دهی بهتر فکر و ذهن، دانش‌آموز باید الگوهای دستوری صحیحی را در زبان فارسی معیار بداند و عادت کند آن‌ها را در گفته‌ها و نوشته‌های خود به کار ببرد.

در برنامه‌ی زبان‌آموزی دوره‌ی ابتدایی، علاوه بر تلاش برای رشد و تقویت مهارت‌های زبان‌آموزی، نقش فرازبانی زبان و تقویت آن نیز در برنامه مطرح است تا دانش‌آموز بتواند واژه‌ای را تعبیر و تفسیر کند، به تشریح و تبیین عناصر زبانی بپردازد و سازمان درونی کلمه‌ها و جمله‌ها را بشناسد و بتواند جمله‌های صحیح دستوری را در گفته‌ها و نوشته‌های خود به کار گیرد.

در کتاب بخوانیم در پایه‌ی پنجم ابتدایی فعالیتی به نام «نکته» آمده است تا دانش‌آموزان به واسطه‌ی آن فعالیت، ساخت نحوی زبان را بشناسند تا برای مثال، بتوانند بین عناصر مختلف یک جمله، به منظور رسانندگی پیام آن، رابطه‌ی هم‌نشینی برقرار سازند و مثلاً در جمله‌ای که در آن یک کلمه یا هر نقش دستوری حذف شده است، بتوانند کلمه را در جای مناسب خود قرار دهند. علاوه بر هم‌نشینی، مهارت به‌کارگیری درست «محور جانشینی» نیز ضروری است؛ یعنی این که دانش‌آموز بتواند به جای یکی از کلمه‌های جمله، کلمه‌ی مناسب دیگری را جانشین کند. این امر در زبان‌آموزی نقش مؤثری ایفا می‌کند. اگر امکان استفاده از محور جانشینی نبود، ذهن نمی‌توانست هزاران هزار جمله‌ای را که در موقعیت‌های متفاوت به کار می‌برد، عیناً در حافظه انبار کند و مسلماً در کار رفع نیازهای ارتباطی فرو می‌ماند و از عهده‌ی بیان موقعیت‌های تازه و ناآشنا بر نمی‌آمد. استفاده از محور جانشینی است که زبان را پویا، زایا و خلاق کرده است.

بیشتر تمرین‌های مربوط به فعالیت «نکته» کار روی ساختار جمله است. منظور از جمله، واحد ساختاری زبان است که از یک یا چند کلمه ساخته شده است و معمولاً به دو قسمت نهاد و گزاره بخش‌پذیر است. تنوع این تمرین‌ها در کتاب به صورت زیر است.

تطبیق دادن فعل با نهاد، به‌کارگیری ساختار جمله‌های صحیح با الگوهای دستوری منطبق بر زبان فارسی معیار^۱، به‌کارگیری ساختار صحیح جمله‌ها با توجه به زمان‌های مختلف (حال،

۱- زبان رسمی کشور که در کتاب‌های درسی و طبقه‌ی تحصیل‌کرده‌ها به کار می‌رود از هر گونه نشانه‌ی محلی، گویش و لهجه به دور باشد.

آینده، گذشته)، به کارگیری صفت‌ها (ساده، برتر، برترین) و اضافه کردن صفاتی به اسم‌ها برای زیباتر شدن جمله‌ها و نیز به کارگیری مناسب «نقش نماها» در جمله. منظور از نقش‌نما یعنی تشخیص نقش کلمات در جمله؛ مانند نقش نمای مفعول که تکواژ «را» است و نقش نمای اضافه و صفت، نقش نمای ندا (مانند ای و ...)

از انواع دیگر تمرین‌های مربوط به «نکته» به کارگیری ضرب‌المثل‌هاست. چند مهارت نگارش نیز در آموزش نکته‌ها موجود است.

در آموزش این فعالیت بایستی به توصیه‌های زیر توجه شود:

۱- در برخی از فعالیت‌ها، آموزش دستور زبان ولی به طور غیرمستقیم موردنظر است؛ لذا بهتر است در تدریس خود از نقش دستوری کلمه‌ها نامی نبرید.

۲- در نحوه‌ی آموزش، سعی کنید با طرح مثال‌های مختلف پیرامون تمرین‌های در نظر گرفته شده، نکته‌ی معین شده را در ذهن دانش‌آموزان تثبیت کنید. در آموزش قاعده‌ها، روش از جزء به کل یا روش استقرایی را بیشتر به کار ببندید و تلاش براین باشد تا در روند آموزشی از طریق ارائه‌ی مثال‌ها، مصداق‌ها و شواهد، دانش‌آموزان به کشف قاعده نایل شوند.

۳- نکته را با درس یا درس‌های قبل و یا با مثال‌هایی از کتاب‌های درسی و یا غیردرسی پیوند دهید.

۴- دانش‌آموزان را هدایت کنید تا مثال‌ها و مصداق‌ها را خود به زبان آورند و سپس روی تابلو یادداشت کنند.

۵- در فعالیت‌های جمله‌سازی، چه آن دسته از تمرین‌هایی که مربوط به فعالیت نکته است و چه فعالیت‌های دیگر کتاب بنویسیم، شرایط را در کلاس به گونه‌ای فراهم آورید تا دانش‌آموزان جمله‌های بیشتر و متفاوت‌تری را بگویند و یا بنویسند تا هم جمله‌های بیشتری را از یک‌دیگر یادگیرند و هم خلاقیت آن‌ها شکوفاتر شود.

۴- گفت و شنود

این فعالیت مندرج در کتاب بخوانیم، علاوه بر مهارت‌های مربوط به گفت‌و‌شنود و توسعه‌ی دروندادها و بروندادهای شفاهی کودکان، در پی آن است تا دانش‌آموزان بتوانند در یک فضای امن و صمیمی و بدون هیچ اضطراب و تشویشی نظر‌ها، عقاید و احساسات و عواطف خود را چه در میان خود و چه در جلوی جمع بیان نمایند.

برخی از پرسش‌های مندرج در فعالیت مذکور به منظور پیوند دادن مضمون متن درس به زندگی واقعی و واداشتن آن‌ها به حل یک مسئله‌ی اجتماعی است، برخی دیگر مکمل معنایی درس و بسیاری دیگر نیز به طور مستقیم به بیان احساسات و عقاید دانش‌آموزان معطوف است. توصیه می‌شود:

۱- دانش‌آموزان ابتدا درباره‌ی سؤال مورد نظر در گروه گفت‌وگو کنند. درباره‌ی نظرهای یک‌دیگر بحث کنند. اعضای یک گروه می‌توانند بعد از اتمام بحث در گروه با گروه مجاور نیز به گفت‌وگو بپردازند.

۲- فضایی فراهم سازید تا دانش‌آموزان به هنگام تفکر درباره‌ی پاسخ سؤال، آن‌چه را که مشابه آن است و قبلاً به گونه‌ای با آن برخورد داشته‌اند، بیان کنند.

۵- فعالیت‌های ویژه

الف - نمایش: نمایش عبارت است از بروز دادن تصنعی افکار، احساسات و عواطف از طریق حرکت چهره و دیگر اعضا و اندام‌های بدن. فعالیت‌های نمایشی در کتاب فارسی پنجم بازی‌هایی نمایشی به دو شکل صامت و گویا است. در نمایش صامت که پانتومیم نامیده می‌شود، افکار، احساسات و عواطف بدون صدا بروز می‌کند.

نوع دیگر، نمایش گویا است که در آن روندی داستانی دنبال می‌شود. بازیگران با گفت‌وگو، حوادث و شخصیت‌های داستان را به گونه‌ای مجسم می‌کنند تا هم داستان را به اجرا دریاورند و هم بتوانند در بیننده تأثیر لازم را بگذارند.

نوع دیگر نمایش، نمایش خلاق است. نمایش خلاق یک فعالیت نمایشی سازمان‌یافته است که بیشترین تأکید آن بر مراحل انجام دادن کار است تا بر حاصل کار. این فعالیت باید به خودی خود و بدون برنامه‌ی قبلی اجرا شود تا خلاق باشد و عمق بیشتری از شخصیت‌ها و نکته‌های نهفته در نمایش را نشان بدهد. نمایش خلاق از هرگونه رسمیت رهاست. هدف آن بیشتر رضایت خاطر در افرادی است که خود را درگیر آن کرده‌اند. این فعالیت، بخشی از طبیعت کودک است و می‌تواند به راحتی و با موفقیت به وسیله‌ی آموزگار دوره‌ی ابتدایی به کار گرفته شود.

آموزگار پیش از آن که وارد مرحله‌ی فعالیت نمایش خلاق شود، باید فضای مناسبی به وجود آورد تا دانش‌آموزان احساس امنیت کنند، از جمله بهتر است قبل از اجرا، فعالیت‌هایی برای آماده‌سازی دانش‌آموزان صورت گیرد. بازی‌هایی مانند بازی چیستان، بازی حدس زدن، بازی چه احساسی دارم و ... به آماده‌سازی دانش‌آموزان برای موفقیت در نمایش خلاق کمک می‌کند.

نمایش، یکی از فعالیت‌های مورد تأکید در برنامه‌ی درس زبان‌آموزی در پایه‌های مختلف دوره‌ی ابتدایی است که اجرای مطلوب آن به تحقق یافتن بسیاری از اهداف زبان‌آموزی منجر می‌شود. به‌طور کلی نمایش، تأثیرات مثبتی بر رفتار دانش‌آموزان دارد که در رشد و پرورش کلیه‌ی ابعاد شخصیتی مشهود است. برخی از این تأثیرات را به‌صورت زیر می‌توان برشمرد:

۱- کمک به دانش‌آموز در بیان فکر، احساس و عواطف خود و به‌طور کلی ابراز وجود در میان جمع که خود یکی از اهداف اساسی زبان‌آموزی است.

۲- فراهم نمودن شرایطی که مفاهیم ناملموس و انتزاعی، هم برای بازیگر و هم تماشاگر، محسوس و آشنا شود.

۳- امکان دادن به بروز خلاقیت‌های ذهنی دانش‌آموزان در عمل. بنابراین شکوفایی، خلاقیت و پرورش تخیل از جمله تأثیرات دیگر نمایش است.

۴- با نمایش، تمرکز، توجه و دقت تماشاگر و بازیگر بالا می‌رود. تشخیص و بازشناسی، به‌ویژه در تماشاچی از طریق درک مفهومی به مفهوم دیگر و یا انتقال مقدمه به نتیجه و یا از صحنه‌ای به صحنه‌ی دیگر بالا می‌رود. این امر، به رشد شناختی در دانش‌آموزان کمک زیادی می‌کند.

۵- بین اندام‌ها و عضلات کوچک و بزرگ دانش‌آموزان هماهنگی ایجاد شده و به‌طور کلی به رشد جسمانی آن‌ها کمک می‌شود.

۶- از دیگر ثمرات بازی‌های نمایشی، آشنا شدن دانش‌آموزان به ارزش‌ها و هنجارهای جامعه است به‌طوری که الگوهای مقبول جامعه به بازیگر و تماشاچی شناسانده شده و دانش‌آموزان فرصتی پیدا می‌کنند تا با آن الگوها همانندسازی کنند و شخصیت خود را شکل بدهند. هم‌چنین آثار مترتب بر رفتارهای نامناسب و نیز عواقب نامطلوب این رفتارها بر بازیگر و بیننده آشکار می‌شود. به‌طورکلی اجرای رفتارهای مطلوب و نامطلوب بر صحنه‌ی نمایش، توانایی تشخیص خوب از بد را در دانش‌آموزان بالا می‌برد.

۷- از دستاوردهای دیگر بازی‌های نمایشی، ایجاد روح جمعی، همکاری و تعاون در دانش‌آموزان است. به‌طور کلی در اجرای این فعالیت، آن‌ها طریقه‌ی ارتباط با دیگران را که یکی از مهارت‌های اساسی در زندگی اجتماعی است، یاد می‌گیرند.

۸- دانش‌آموزان در بازی‌های نمایشی، نظم و ترتیب و بسیاری از قواعد و مقررات مربوط به زندگی واقعی را یاد می‌گیرند و به راه‌حل‌های مناسبی برای مسائل زندگی می‌اندیشند.

۹- از آن‌جا که نمایش هنر زیبایی‌شناسی را در درون خود دارد، فعالیت مذکور به پرورش روحیه‌ی زیبایی‌شناسی در دانش‌آموزان می‌انجامد.

۱۰- نمایش موجب شادی، نشاط و انبساط خاطر در دانش‌آموزان می‌شود و از خشکی و خستگی‌زا بودن کلاس می‌کاهد.

۱۱- نمایش درمان خوبی است برای دانش‌آموزان کم‌رو و منزوی و نیز آنانی که مدت زمانی به رؤیا فرو می‌روند و از دنیای بیرون فاصله می‌گیرند. نیز وسیله‌ای برای بالا بردن اعتماد به نفس، خودباوری و آگاه کردن دانش‌آموزان از توانایی خویش است.

۱۲- دانش‌آموزان یاد می‌گیرند در محیط‌های خارج از کلاس و مدرسه اوقات فراغت خود را با این بازی به شکل منظم‌تری نسبت به قبل از مدرسه بارور سازند.

برای اجرای مطلوب‌تر نمایش و برای این که تأثیرات هرچه بهتری بر رفتار دانش‌آموزان

داشته باشد، عمل به توصیه‌های زیر پیشنهاد می‌شود :

- ۱- مدت نمایش بیش از حد طولانی نشود تا دانش‌آموزان خسته نشوند.
- ۲- هدف از اجرای نمایش، تربیت بازیگر و بازیگری نیست بلکه تحقق پاره‌ای از اهداف زبان‌آموزی، رشد خلاقیت و انتقال ارزش‌های تربیتی در برنامه است. به همین منظور به هیچ وجه در حین بازی به دانش‌آموزان امر و نهی نکنید، دستورات مستقیم به آن‌ها ندهید و آن‌ها را تحت فشار قرار ندهید. هدایت و راهنمایی‌های شما باید بیشتر جنبه‌ی غیرمستقیم داشته باشد زیرا در اجرای نمایش‌های دبستانی، شکوفایی خلاقیت در بازی موردنظر است. تذکرات متوالی و فشار بیش از حد بر دانش‌آموزان موجب بی‌علاقگی آنان، گرفتن ابتکار و استقلال از آنان و از بین رفتن اعتماد به نفس در آن‌ها می‌شود.
- ۳- چون اجرای موفق نمایش به انعطاف‌پذیری بدن نیازمند است، توصیه می‌شود که از بازی‌هایی که با تحرک بدنی همراه است به ویژه بازی‌های ورزشی استفاده شود. استفاده از بازی‌هایی که موجب استفاده‌ی توأم از فکر و دست می‌شود، هماهنگی لازم بین ماهیچه‌ها و اعضای بدن را فراهم کرده، مهارت بچه‌ها را در اجرای نمایش تقویت می‌کند.
- ۴- از دانش‌آموزان بخواهید تا بازی‌های مشابه نمایش فعلی را که در گذشته انجام داده یا دیده‌اند به یاد بیاورند و برای کلاس و یا افراد هم‌گروه خود بیان کنند.
- ۵- در برخی نمایش‌ها می‌توانید دانش‌آموزان را قبل از اجرای نمایش گروه‌بندی کنید. از آن‌ها بخواهید تا برای اجرای بهتر آن با یک‌دیگر، گفت‌وگو نموده مراحل مختلف نمایش را طراحی کرده و نقش‌ها را تعیین و سپس آن را اجرا کنند.
- ۶- از دانش‌آموزان، چه بازیگر و چه تماشاگر، بخواهید دنبال راه‌هایی باشند که نمایش آن‌ها را دیدنی‌تر و هیجانی‌تر می‌کند.
- ۷- از دانش‌آموزان بخواهید در موقع لزوم تغییر صدا و تغییر لحن بدهند تا نمایش را شیرین‌تر کنند.
- ۸- در نمایش برای کودکان، بازیگری از هر چیزی مهم‌تر است؛ بنابراین، در صورت فراهم نبودن هر کدام از عناصر نمایش، باز هم آن را به اجرا درآورید. هیچ‌وقت به خاطر نبودن امکانات، اجرای نمایش را متوقف نکنید زیرا کودکان، خود امکانات مورد انتظار خود را فراهم می‌سازند. مثلاً در نبود موسیقی و صدا، صداها را با دهان تولید می‌کنند یا برای لباس یا آرایش صحنه از چیزی که در دسترس داشته باشند، استفاده می‌کنند. سعی کنید برای آرایش صحنه، چهره‌آرایی (گرم)، لباس، موسیقی صحنه و دیگر عناصر نمایش از فکر و ابتکار دانش‌آموزان بهره بگیرید.
- ۹- دانش‌آموزان بیشتر دوست دارند بازیگر باشند تا تماشاگر، بنابراین طوری برنامه‌ریزی کنید تا نوبت بازی به همه‌ی دانش‌آموزان برسد و یکایک آنان به تناوب در نقش‌های مختلف بازیگری

در ضمن سال تحصیلی شرکت کنند. درباره‌ی یک موضوع نمایش، عده‌ای از دانش‌آموزان می‌توانند بازی کنند و عده‌ای دیگر تماشاگر باشند. در نوبت بعد دو دسته‌ی مذکور جای خود را با یک‌دیگر عوض کنند.

۱۰- از انگیزه‌هایی که دانش‌آموزان را به تخیل وادارد، استفاده کنید.

۱۱- پس از اتمام بازی پانتومیم یا اجرای نمایش صامت، از دانش‌آموزان تماشاگر بخواهید تا موضوع را حدس بزنند و درباره‌ی آن گفت‌وگو کنند.

۱۲- از آن دسته از دانش‌آموزانی که تماشاگر هستند، بخواهید تا پس از پایان نمایش درباره‌ی آن صحبت کنند و برای بهتر شدن نمایش پیشنهادهایی ارائه دهند.

۱۳- از تماشاگران بخواهید تا احساس خود را درباره‌ی آن‌چه که در نمایش دیده‌اند، بیان کنند.

۱۴- ابتدا به بازی‌های نمایشی بپردازید سپس نمایش خلاق را اجرا کنید.

ب - بازی : کودک بسیاری از اوقات خود را به بازی می‌گذراند و از این طریق تجارب زیادی درباره‌ی دنیای پیرامون خود به دست می‌آورد. بدین ترتیب، اندک اندک به رشد و تکامل جنبه‌های شخصیتی او افزوده می‌شود، از جمله نخستین گام‌ها را برای اجتماعی شدن برمی‌دارد، همکاری و تشریک مساعی در وی ظاهر می‌شود. یاد می‌گیرد که چگونه مورد پذیرش اعضای گروه قرار گیرد و به رعایت نکات اجتماعی و قواعد بازی بپردازد. او در خلال بازی گروهی به بسیاری از مفاهیم و مهارت‌های اجتماعی از قبیل رعایت نوبت، صبر و حوصله داشتن در برابر دیگران و شکیبایی در برابر شنیدن نظرهای مخالف، احترام به حقوق دیگران دست می‌یابد و یاد می‌گیرد که با افرادی به جز اعضای خانواده‌ی خود ارتباط برقرار کند. او مفهوم پیروزی و شکست و راه رسیدن به موفقیت را نیز در بازی‌های گروهی فرا می‌گیرد.

کودک در بازی‌های گروهی با ارزش‌های اخلاقی آشنا می‌شود. رفتارهای خوب و بد را از هم تمیز می‌دهد. درمی‌یابد که اگر بخواهد در گروه فرد قابل قبولی به حساب آید، باید درستکار، حقیقت‌جو، مسلط به خود و با انصاف باشد.

در بازی‌های گروهی، کودک توانایی‌های خود را با دیگران مقایسه کرده به میزان توانایی‌های خود و نیز چگونگی استفاده از توانایی خود و دیگران برای رسیدن به موفقیت آگاه می‌شود.

نه تنها برقراری ارتباط مؤثر و رشد اجتماعی و پی‌بردن به ارزش‌های اخلاقی در بازی‌های گروهی محقق می‌شود بلکه دانش‌آموزان به بسیاری از آگاهی‌های شناختی هم می‌رسند به طوری که بسیاری از مفاهیم را در بازی فرا می‌گیرند. کودک در بازی پی می‌برد که چگونه با مشارکت دیگران یاد بگیرد. چگونه مشکلات درسی خود را برطرف کرده و به رفع مسائل و مشکلات درسی دیگران کمک نماید.

بازی از جمله فعالیت‌هایی است که مورد تأکید در برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی است و از طریق آن می‌توان به پاره‌ای از اهداف زبان‌آموزی دست یافت زیرا دانش‌آموزان با بازی در گروه نه تنها به ارتقای درک شنوایی و رشد و پرورش قوه‌ی بیان و به‌طور کلی به تقویت چهار مهارت زبان دست می‌یابند بلکه یاد می‌گیرند که با یک‌دیگر فکر کنند و به افکار خود سامان بدهند. به حل مسائل زبانی با مشارکت یک‌دیگر برآیند و از این طریق با ساخت و بافت زبان فارسی بیشتر آشنا شوند.

— برای بهره‌گیری مطلوب‌تر از فعالیت بازی در کتاب فارسی پنجم به توصیه‌های زیر توجه شود.

۱- بازی‌های کتاب فارسی پنجم ابتدایی بیشتر به بازی‌های زبانی اختصاص دارد. در این بازی‌ها از قوه‌ی فکر و زبان، از طریق برقراری ارتباط بین دانش‌آموزان استفاده می‌شود. توصیه می‌شود در تکمیل آن‌ها از بازی‌های با تحرک و با نشاط استفاده کنید.

۲- بازی‌ها در جاهای مختلف کشور با یک‌دیگر تفاوت‌هایی دارد. نه تنها نوع بازی در شهر و روستا متفاوت است بلکه ممکن است بازی‌ها در محله‌های یک شهر نیز با یک‌دیگر فرق کند. بنابراین توصیه می‌شود برای جذاب کردن برنامه‌ی زبان‌آموزی از زبان‌های منطقه‌ای و محلی در کلاس استفاده کنید.

۳- زمان بازی طولانی نباشد تا موجب خستگی دانش‌آموزان نشود.

۴- در هنگام انجام بازی‌های زبانی مندرج در کتاب به دانش‌آموزان فرصت تفکر و مشورت با اعضای گروه را بدهید.

۵- از دانش‌آموزان بخواهید تا فعالیت‌های زبانی مشابه بازی‌های در نظر گرفته شده را طراحی کنند.

۶- از قالب بازی در همه‌ی عرصه‌های زبان‌آموزی اعم از تدریس متن درس‌ها و یا فعالیت‌های مندرج در کتاب بخوانیم و بنویسیم می‌توان استفاده کرد.

پ — کتاب‌خوانی و قصه‌خوانی : کتاب مناسب، بهترین وسیله برای غنی‌تر کردن هدفمند اوقات فراغت است. خواندن کتاب، عادت به مطالعه را در دانش‌آموز ایجاد کرده، باعث رشد کلامی و پرورش قدرت تفکر او می‌شود. هم‌چنین گنجینه‌ی واژگانی و افق درک مفاهیم او را گسترش می‌دهد.

خواندن کتاب‌های داستانی، ابزار مناسبی برای تربیت کودک و شکل‌گیری شخصیت وی و فرصتی است تا بسیاری از ارزش‌های اخلاقی و خصلت‌های پسندیده در وی درونی شود. کودک دبستانی میل به همانندسازی دارد. او وقتی داستانی را می‌خواند و یا می‌شنود، دوست دارد خود را در متن آن بیابد و با شخصیت داستان همانندسازی کند. در نتیجه، الگوی شخصیتی موجود در داستان در کودک شکل می‌گیرد و او رفتارهای خود را با رفتارهای مطلوب شخصیت داستان

منطبق و همانند می‌سازد و از رفتارهای ناشایست شخصیت‌های منفی داستان به‌خطا و اشکالات رفتاری خود پی‌می‌برد. براین اساس، سعی می‌کند تا به اصلاح و تغییر رفتار ناپسند خود بپردازد. تخیل موجود در کتاب‌های داستانی (تخیلی) موجب تعدیل فشارهای ناشی از مشکلات زندگی و رفع ناکامی‌های کودک می‌شود.

براین اساس، برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی تأکید زیادی بر فعالیت کتاب‌خوانی دانش‌آموزان دارد و توصیه می‌کند که دانش‌آموزان در هر هفته حداقل یک کتاب بخوانند و در کلاس درباره‌ی عناصر داستان از قبیل شخصیت‌ها، رویدادها و ... صحبت کنند، به تصاویر آن توجه کنند، خلاصه‌ای از داستان را بیان کنند و به‌طور کلی درباره‌ی چرایی و چگونگی رویداد، اظهارنظر و احساسات خود را نسبت به داستان بیان کنند. توصیه می‌شود که براساس پرسش‌های کتاب توجه دانش‌آموزان به نام نویسنده، مترجم، ناشر و تاریخ نشر اثر جلب شود.

توصیه می‌شود فضایی در کلاس فراهم شود که دانش‌آموزان در گروه‌های ۲ یا ۳ نفره کتاب را برای یک‌دیگر بخوانند و دیگران پس از گوش دادن درباره‌ی آن با یک‌دیگر گفت‌وگو کنند. آن‌ها می‌توانند در گروه‌های خود به پرسش و پاسخ درباره‌ی کتب خوانده شده بپردازند.

ت - باهم بخوانیم : شعر و سرود برای کودکان، گذشته از ایجاد نشاط و شکفتگی روح، زمینه‌ای مناسب برای زبان‌آموزی، شناخت واژگان، آشنایی با مفاهیم و ارزش‌ها و بایسته‌های اجتماعی، اخلاقی، علمی و فرهنگی است. سرودن برای کودکان از دیرباز در فرهنگ ما رایج بوده است اما شعر کودک با ویژگی‌ها و مشخصات امروزی، سابقه‌ای چندان طولانی ندارد. معمولاً شعر کودک را بزرگ‌سال می‌سراید. شاعر کودک برای سرودن باید به چند نکته توجه کند :

- دنیای کودک، احساسات و خواسته‌های او را به خوبی بشناسد.
- از وزن‌های مناسب استفاده کند. وزن‌های آهنگین و کوتاه برای شعر کودک مناسب است.

- از طرح مفاهیم و موضوعات انتزاعی و غیرفعال درک برای کودک پرهیز کند.
- از کاربرد تصاویر، تشبیهات و نمادهایی که درک آن‌ها برای کودک مشکل است، اجتناب کند.

- از واژگان کاربردی خود کودک بهره‌گیری کند.
- شعر کوتاه باشد (جز داستان سروده‌ها که ممکن است بلند و طولانی باشند).
در کتاب‌های بخوانیم، براساس همین ضرورت و مبتنی بر معیارهای گزینش شعر کودک سروده‌هایی از شاعران کودک و نوجوان انتخاب شده است که با عنوان «باهم بخوانیم» در کلاس مطرح می‌شوند.

۱- هر سروده مناسب با موضوع فصل انتخاب شده است. بنابراین، دروسی که قبل از

هر شعر هستند، کاملاً با مضمون و محتوای شعر فصل هم خوانی دارند.

۲- آهنگ و موسیقی سروده‌ها متناسب با ذوق و عواطف کودک است.

۳- در کنار سروده‌های شاعران کودک و نوجوان، کوشش بر آن است تا در پایه‌های سوم، چهارم و پنجم آرام آرام از شعر شاعران بزرگ نیز بهره‌گیری شود تا دانش‌آموز به تدریج با ادبیات گذشته و چهره‌های بزرگ آشنا شود و میراث ارزشمند فرهنگی خود را بشناسد. به همین دلیل از شعر شاعرانی چون سعدی، فردوسی، ناصرخسرو و ملک‌الشعرای بهار و ... هم در کتاب بخوانیم و هم در کتاب بنویسیم (برای تمرین خط تحریری) استفاده شده است.

۴- علی‌رغم تلاش در تنوع اوزان، به دلیل آن که بیشتر سروده‌های شاعران کودک و نوجوان در قالب چارپاره است، سهم این قالب شعری نه تنها در فارسی پایه سوم، چهارم و پنجم که در فارسی سال اول و دوم بیش از دیگر قالب‌هاست.

۵- برای کوتاه کردن سروده‌ها، گاه یک بند یا چند بیت از شعر اصلی حذف شده است. تلاش بر آن بوده است که این حذف‌ها به چارچوبه‌ی اصلی شعر لطمه وارد نکند. در صورت علاقه، همکاران می‌توانند اصل شعر را بیابند و مقایسه کنند.

توصیه‌ها و پیشنهادها

۱- بهتر است این اشعار به صورت گروهی خوانده شوند. برای این کار دانش‌آموزان به گروه‌هایی تقسیم می‌شوند و شعر را دسته‌جمعی اجرا می‌کنند.

۲- در صورت امکان، می‌توان از نوار موسیقی یا از برخی وسایل مناسب موسیقی استفاده کرد تا شعر، اجرای زیباتر و تأثیرگذارتری بیابد.

۳- از هیچ یک از این سروده‌ها نباید در کلاس املا گفته شود و یا رونویسی به عمل آید.

۴- می‌توان به ضرورت از دانش‌آموزان خواست که این اشعار را حفظ کنند.

۵- طرح برخی واژه‌ها و مفاهیم در این سروده‌ها به درک و دریافت بهتر آن کمک می‌کند. البته هیچ نیازی نیست که این سروده‌ها را کاملاً توضیح بدهیم و یا دانش‌آموزان معنی ابیات را بنویسند.

۶- در بخش دیگری از همین راهنما توضیحاتی درباره‌ی شاعران سروده‌های کتاب آمده است.

۷- معرفی قالب این شعرها به دانش‌آموزان لازم نیست.

۸- هنگام خواندن شعر باید مراقب آهنگ، تکیه‌ها و تلفظ درست واژه‌ها بود.

۹- با هماهنگی با مربی و مدیر مدرسه می‌توان در برنامه‌های آغازین و مناسبت‌ها از این سروده‌ها و گروه‌های سرود کلاسی استفاده کرد.

روان خوانی

کلیاتی مربوط به روان خوانی در پایان هر فصل
اهداف این بخش شامل :

- ۱- توسعه‌ی توانایی در خواندن نمادهای نوشتاری و تصویری.
 - ۲- توانایی دریافت ارتباط معنایی در بخش‌های یک متن ساده.
 - ۳- توانایی درک پیام اصلی متن ساده.
 - ۴- توانایی بلندخوانی و صامت‌خوانی.
 - ۵- توانایی بررسی محتوای یک متن ساده.
 - ۶- توانایی به‌کارگیری کارافزارهای^۱ مناسب در خواندن.
 - ۷- توسعه‌ی عادات و آداب مطلوب در خواندن.
 - ۸- گسترش دایره‌ی دید در خواندن.
- این بخش در آخر هر فصل منظور گردیده است.
- کتاب شامل هشت فصل و در نتیجه دارای هشت روان‌خوانی می‌باشد که عبارت‌اند از :

- ۱- عاشق کتاب
 - ۲- زمینی به اندازه‌ی پوست یک گاو
 - ۳- دخترک کبریت فروش
 - ۴- درخت دانش
 - ۵- قصه‌ی کودکی موسی
 - ۶- داستان زال و سیمرغ
 - ۷- گنج
 - ۸- مرغ آتش‌خوار
- در آخر هر فصل، بخش روان‌خوانی در نظر گرفته شده است که بدون تمرین می‌باشد و حداقل انتظار مؤلفان، تقویت مهارت خواندن است. معلمان می‌توانند در صورت داشتن فرصت کافی، متن‌های روان‌خوانی دیگری را خود تهیه نمایند و در اختیار دانش‌آموزان بگذارند.

* نکات مهم در استفاده از طرح درس

- ۱- طرح درس الزاماً به معنای تقلید و استفاده‌ی محض از این الگوها نیست، روش‌های دیگر نیز قابل استفاده است.
- ۲- معلم باید تشخیص دهد که از کدام روش برای تدریس هر درس استفاده کند.
- ۳- گاه تنها بخشی از یک الگوی تدریس را می‌توان در کلاس اجرا کرد.

۱- مجموعه‌ی حالات، لحن، آهنگ کلام، شیوه‌ی گفتار، حرکات بدنی و ...

- ۴- از ترکیب این روش‌ها می‌توان روش‌های جدیدی خلق کرد و در کلاس به کار گرفت.
- ۵- باید توجه داشت که ویژگی‌های شخص معلم در انتخاب و اجرای روش‌ها نیز مؤثر است.
- ۶- موقعیت‌ها و شرایط گوناگون نیز در انتخاب روش تدریس مؤثرند.

طرح درس (روش تدریس : هم‌خوانی – کارآیی تیم)

مراحل اجرا : کلاس به تیم‌های ۵ یا ۶ نفره‌ی ناهمگن تقسیم شود.

- ۱- روخوانی از درس به شکل انفرادی. (۲ دقیقه)
 - ۲- هم‌خوانی شاگردان به همراه معلم از درس. (۲ دقیقه)
 - ۳- رفع اشکال روخوانی از جانب معلم. (۱ دقیقه)
 - ۴- شاگردان، انفرادی درس را مطالعه کنند تا خود به معنی و مفهوم درس پی ببرند (۱۵ دقیقه).
 - ۵- در گروه خود مشورت، تبادل نظر و هم‌فکری کنند و در پیدا کردن معانی جدید به هم کمک نمایند. (۱۰ دقیقه)
 - ۶- معلم اطلاعات ضروری را در اختیار شاگردان قرار می‌دهد و آن‌ها را در کشف معانی کمک و هدایت می‌کند. (۳ دقیقه)
 - ۷- هم‌فکری مجدد در گروه و کسب نتیجه‌ی بهتر. (۵ دقیقه)
 - ۸- شاگردان انفرادی به سؤالات آزمونی که در اختیارشان گذاشته شده، پاسخ می‌دهند. (۱۰ دقیقه)
 - ۹- شاگردان در مورد پاسخ آزمون با یک‌دیگر تبادل نظر می‌کنند تا به جواب واحدی برای هر سؤال برسند. (۵ دقیقه)
 - ۱۰- کلید آزمون در اختیار شاگردان قرار می‌گیرد و شاگردان نمره‌گذاری می‌کنند. (۵ دقیقه)
 - ۱۱- برای اطمینان از یادگیری شاگردان معلم در این مرحله ارزش‌یابی و جمع‌بندی درس را انجام می‌دهد و در صورت لزوم مطالب تکمیلی ارائه می‌دهد. (۱۷ دقیقه)
- زمان تدریس با توجه به وضعیت کمی و کیفی کلاس تغییر خواهد کرد و معلم هر کلاس به تشخیص خود، زمان را تنظیم می‌نماید.

روش تدریس (طرح تدریس اعضای تیم)^۱

«طرح تدریس اعضای تیم» مبتنی بر دو اصل است. اول آن که هریک از شرکت‌کنندگان

۱- The Team Member Teaching Design (TMTD).

قسمت متفاوتی از موضوع درسی را که قرار است تدریس شود، می‌خوانند. دوم آن که هر فراگیر می‌تواند به اعضای تیمش درس بدهد. بنابراین هر عضو هم به عنوان «معلم» و هم به عنوان «شاگرد» عمل می‌کند.

زمانی که دانش‌آموزان می‌فهمند که کارایی تیم مستلزم آن است که هر فرد یک بخش از موضوع را فراگیرد و سپس آن را به دیگران درس دهد، برانگیخته می‌شوند که با مطالعه‌ی بخش تعیین شده و آمادگی کامل به تیم خود کمک کند. با این روش، تیم می‌تواند یادگیری‌اش را به حداکثر برساند.

طرح تدریس اعضای تیم این امکان را می‌دهد که مقدار زیادی از موضوع درس طی یک دوره‌ی کوتاه زمانی با مطالعه‌ی تیم تحت پوشش قرار گیرد.

در انتخاب متن مورد تدریس باید در نظر داشت که متن قابل تقسیم به بخش‌های مستقل از یک‌دیگر و بخش‌ها از نظر طول و دشواری نیز تقریباً برابر باشند.

برای اجرای طرح معلم، قبل از شروع کلاس، ابزار یادگیری از جمله تقسیمات متن به تعداد افراد تیم، آزمون و کلید آزمون را آماده می‌کند. تشکیل و ترکیب تیم‌ها در کلاس نیز از وظایف معلم است.

مراحل اجرا

۱- یک بخش از موضوع برای هر دانش‌آموز تعیین شده است. وی فقط تکلیف مربوط به خود را مطالعه می‌کند.

۲- دانش‌آموزان با همتاهای خود که مسئول بخش مشترکی هستند، دور هم جمع می‌شوند و برای رفع اشکالات خود و بهبود روش ارائه، تبادل نظر می‌کنند.

۳- وقتی تیم گرد هم می‌آید، دانش‌آموزان به ترتیب از اول بخش‌های مربوط به خود را تدریس می‌کنند. اعضای دیگر تیم می‌توانند سؤال بپرسند، انتقاد کنند و یادداشت بردارند.

۴- آزمونی در مورد کل موضوع گرفته می‌شود.

۵- کلید سؤال‌ها در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌گیرد و آنان نمرات فردی و تیمی را محاسبه می‌کنند.

۶- ارزیابی کارایی تدریس دانش‌آموزان با توجه به جدولی که به آن‌ها ارائه می‌شود، انجام می‌گردد.

۷- از دانش‌آموزان جهت جمع‌بندی مطالب و اطمینان از یادگیری و ارزش‌یابی تکوینی سؤال می‌شود و اگر نکته‌ی مهمی فراموش شده باشد، معلم توضیح می‌دهد.

روش تدریس (طرح کارآیی تیم)^۱

در طرح «کارآیی تیم» دو فرضیه شکل می‌گیرد. اول آن که دو فکر بیشتر از یک فکر است. هر شخصی می‌تواند آن چه را که می‌داند برای دیگران توضیح دهد و همه می‌توانند از یک‌دیگر فراگیرند دوم آن که دانش‌آموزان شرکت فعال در یادگیری مشارکتی را بسیار انگیزاننده می‌یابند. برای آمادگی و اجرای طرح، معلم قبل از شروع کلاس، ابزار یادگیری یعنی تکالیف قبل از کار (یک تکلیف خواندنی و یا یک ارائه سمعی و بصری) و یک آزمون تلفیقی از انواع سؤالات (چندگزینه‌ای، تشریحی، تک‌پاسخ و ...) که محتوای درس موردنظر را دربر دارد، آماده می‌کند و کلید آزمون را نیز جداگانه در برگه‌ای می‌نویسد. در کلاس دانش‌آموزان را به تیم‌هایی با اعضای ناهمگن (تندآموز، کندآموز و میانی‌آموز) تقسیم می‌کنند. (کلاس با ۴۰ دانش‌آموز، هشت تیم با ۵ عضو خواهد داشت).

۱- هر یک از اعضای تیم دانش خود را قبل از بحث تیمی ارزیابی می‌کند و تکلیف مشخص شده را به‌طور انفرادی می‌خواند.

۲- بعد از یک مرور اولیه، به سؤالات آزمون پاسخ می‌دهد. برای پاسخ به سؤال‌ها به متن رجوع کند یا از منابع در دسترس استفاده نماید.

۳- اعضای تیم در مورد هر یک از پاسخ‌ها با یک‌دیگر بحث می‌کنند تا به توافق برسند. درضمن بحث، گزینه‌ها و دلایل انتخاب خویش را ارائه می‌دهند. اولین کار در تیم یادگیری این است که اعضای تیم به یک مجموعه از پاسخ‌های مورد توافق درباره‌ی سؤال‌های همان آزمون برسند و این فرصت را پیدا کنند تا اطلاعات را رد و بدل کنند، دلایل خود را توضیح دهند و دلایل و شواهد دیگران را نیز ارزیابی نمایند.

۴- در این مرحله کلید سؤال در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌گیرد و اعضای تیم، درک عمیقی از بهترین پاسخ به‌دست می‌آورند.

۵- اعضا پاسخ‌های فردی و تیمی را نمره‌گذاری می‌کنند و نمره‌ی مؤثر بودن یادگیری را محاسبه می‌نمایند (قبلاً شیوه‌ی نمره‌گذاری به دانش‌آموزان آموخته می‌شود).

۶- از فراگیران جهت جمع‌بندی مطالب آموخته شده و همچنین ارزش‌یابی تکوینی سؤال می‌شود.

^۱-The Team Effectiveness Design (TED).